

A Cseh család — művészcsalád.

Ifj. Cseh Gusztáv dédapja — táblabíró a „táblabíró-világ“ korában — gyermekded buzgalommal és kifejező készséggel rajzolt. Egyik színezett tollrajzán 1848 véres lovasscsatáinak hevét valamilyen biedermeyeres finomkodó hangulat, jólnevelt elrendezettség teszi bájosan ellentmondásossá. Bizonyára éppen ez vonzotta a „különös“ dolgokra különösen fogékony kései utódot, s ezért örzi játékos kegyelettel. A dédapa rajzocskája — a fémvázás könyvespolcon díszelgő fényes cylinder, a falon lógó színes bádog kakukkos óra, egy üvegúra alatt elhelyezett saját összeállítású gép-csont-kacat-szerkezet, Picasso művészi reprodukciója, egy hazai ikon s más meglepő tárgyak társaságában — valóban jól illeszkedik be a mai művész félig modern, félig antik, kissé népi és egészen különös szobájának világába.

Ifj. Cseh Gusztáv édesapja közel két évtizeden át szépírást és dekoratív rajtot tanított a Kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Intézetben, hallatlan lelkiismeretességgel és akkurátussáig menő pontossággal. Munkássága — plakát, reklámgrafika, díszítőrajz — az alaposság, a megbízhatóság mintaképe ma is. Az apa szabatos, hihetetlenül pontos vonalvezetése a fiú kezén sem sikkadt el, csak kiteljesedett, gazdagabbá, lendületesebbé, kifejezőbbé vált, anélkül, hogy biztonságából bármit is veszítene. Ifj. Cseh Gusztáv művészi önfegyelme, állandó igénye az elrendezettségre, aprólékos pontosságra innen ered, jóllehet erről a tulajdonságáról kevesen tudnak: csak műveiben mutatkozik meg.

Ifj. Cseh Gusztáv művészi sikerei főiskolás korában kezdődtek. Ekkor már rendszeresen dolgozott a lapoknak s a kiadóknak. Bajor Andor *Egy bátor egér viszontagságai* című könyvének illusztrációi különös sikert arattak. Ha Cseh Gusztáv egyénisége, különös humora fel-felcsillant későbbi illusztrációiban, könyvborítóin — állványgrafikáján annál kevesebb tükröződött még belőle.

A főiskola több tanulmányutat biztosított számára az ország megismerésére, s éveken át ezek az élmények határozták meg műveinek tematikáját. Diplomamunkája 1960-ban a *Kohászok* című könyvmegosztás sorozat. Ettől kezdve évente egymást követően jelentkezett a Tartományi Tárlatokon: *Új csapolás*, linometszet, 1961, *Parasztasszonyok*, krétarajz, 1962, *Fakitermelők*, lino-sorozat 1963, *Onesti-i finomító*, krétarajz 1964. Nehéz évek voltak ezek, művészetünk még alig nőtt ki a realizmus szűk értelmezéséből, hogy áttérhessen egy szélesebb látókörű művészetszemléletre. S neki öt éven át nem sikerült a tárgy ábrázolásán messze túljutnia. Munkái inkább a műfaj iránti jó érzékét bizonyították, a vonalvezetés biztonságát, a fekete-fehér felületek elosztásának egyensúlyát, de éppen az hiányzott belőlük, amire egyik kedves tanára oly komolyan figyelmeztette: *a valóságot a tudat belső szerkezetén kell átszűrni*. Hiányzott a felfedezése és feltárása valaminek, ami a nézőt „rádöbentse“, ami az élményt kiváltsa — talán a kellő elmélyülés.

1965-ben kezdődött a fordulat a Kolozsvári Képzőművészeti Alap kis képtárában rendezett első egyéni kiállításával. Érthető, hogy erről szívesen írtak a költők, a kritikusok pedig költői lendületet kaptak. Nyilvánvaló volt, hogy ifj. Cseh Gusztáv különöset, kirívót hajszoló lényével elüt az átlagtól. Más. S amit művészileg keres: a más. Ez a lélektani-emberi viszonylatokat feltáró, különös megjelenítésű, ez a másnak szokatlannak tűnő, képzeletet szárnyaltató művészet hatott ennyire buzdítóan.

Mi sem természetesebb, mint hogy Cseh Gusztáv, aki az életet is torzító szemüvegen át, abszurd szemlélettel figyel, a kiállításon Kafka-és Ionesco-illusztrációkkal jelentkezett. A kritika bőven foglalkozott illusztrátori intuíciójával, grafikai bravúrával, kifejezően torzító vonalvezetésével, ahogy a papír színt is az illusztrált mű hangulatához igazította.

Állványgrafikáin tér- és idődimenzióit tágitotta, terjesztette ki jelképesen. A kiindulás többnyire köznapi élmény. Másnak semmitmondó, a művész azonban nyomban felfigyel rá, képzeletében tovább viszi, és szokatlan eszmetársítással lényegíti át a vonal művészetének világába: grafikai metaforát teremt.

A bukaresti Bălcescu út egyik bérházának nagy, kopár kapualja; magas, sovány férfi beszél elmélyülten egy nyilvános telefonon; a kapu melletti kávébolt ajtajának egy része, a cégfelirat („Cafea“) utolsó betűivel; a háttérben sivár udvar — ám a művész egyetlen nagyvonalú ötlettel vagy talán egy kobold játszi gesztusával elíziumi tájjá varázsolja, a távoli szférává, ahová ez a figura a kapu alatt álló 37-es számú személtáda mellől transzponálódott (*Távlatok*).

Az ócskapiacra látott órás, aki szájtáti tömegben végzi munkáját egy rögtönzött asztalon, amely felett a cégér s egyben védett raktár a kifeszített kötélre aggatott áru, teret és időt átfogó eszmetársításokat ébreszt: magashanyuló, de csonkakarú antik torzó, középkori hatalmas csillagvizsgáló az órák mikrokozmoszát feltáró apró nagyítóval ellentétben, s az égboltot átszelő korszerű repülőgép. Történelem három képtöredékben, s bölcelet: a nő és az idő, távolság és idő, sebesség és idő. Mindez kaján szellemi és rajzi ötletek kiapadhatatlan bőségével (*Az órás*).

Az *Enteriőr* meglepő azonosságokra és ellentétekre utal: finom vonalvezetésű női akt mellett, nyitott hátlapú óra mutogatja rejtett titkait; egy női test omló, gömbölyű formái, s egy szerkezet szabatos gépelemei; érzéki poézis és hideg robotosság: forró fellobbanások ígérete és kiszámított következetesség. Olyan kérdések, amelyekhez a művész visszatért és kiteljesítette második, 1967-es egyéni kiállításának anyagában.

Az újabb anyag kialakulását e sorok frójának alkalmá volt végigkísérnie az első tollvonásoktól — merőben magasabbrendű ígértek és hoztak — buzdításokon, lelkesítéseken át egészen a képcímek végleges meghatározásáig.

A tíz darabból elsőnek az *Arckép* készült el, feleségéről. Remek lélektani ábrázolás: a tárgyanyílt szemek tekintete csodálkozó, ijedt, tragikus, elveszett, a keményen megfeszített arcizmok viszont konok kitartást sugároznak: bonyolult lelkületű, törékeny kicsi asszony, aki végső erőfeszítéssel teremt rendet önmagában. A grafikai eszközök egyszerűek, s nagy dekoratív tónus-ellentétekre épülnek. A mű vonzóerejét éppen a mai tí-

puszról korszerű nyelven előadott lélektani mondanivaló adja meg, s néhány reális emlékkép beszövése fokozza: például a szatmári főtér jellegzetes épülete, a szálloda, ezt ábrázolta az első levelezőlap, amelyet a művész modelljétől kapott, s ott szállt meg, amikor odautazott, hogy feleségül kérje. A szálló épülete mostani lakásuk biedermeier asztalának lapján rajzolódik ki, a háteret a szoba függőnye képezi; mindez együtt az ábrázolt útját sugallja Szatmártól kolozsvári otthonáig. Felkavaró mélység és végtelen nyugalom, tárgyias tömörség és költői képzelet határozza meg a mű szélső pólusait.

Az épületek mértani egyszerűségű rendjét különösen kedveli Cseh Gusztáv. Ha első kiállításán egy besztercei részlet még inkább a régi házak s a modern járművek ellentétét hangsúlyozta, a második kiállításon szereplő ódon óvári *Utca* már minden elbeszélő jellegtől mentesen, pusztán grafikai lényege, hangulatteremtő ereje által él. A csend misztikumát sugalló perspektíva a metafizikus festészethez közelíti. Különös légkör övezi ezt az álomképpé vált valóságot, amelyben a megszokott tárgyi jelenségek, ez esetben a házak, emberközelségük folytán mitikusá váltak.

Ilyen jelleget kap egy öreg fa is, a *Nemzedékek* című képen. Korhadtóságával, barázdáival a padon ülő roskatag emberrel azonosul. Néhány jellegzetes kolozsvári épület mögött gyermekrajzok idézik a padon ülő számára mindörökké letűnt kor emlékeit. Hogy Cseh Gusztáv a szomszédjában lakó pöttöm leánykával rajzoltatta be ezeket a már kész műbe, nemcsak fura ötleteire, de hidegvérére is jellemző.

Az *Álom* talán még nyilvánvalóbbá teszi a tárgyak életrekeltésének és sejtelmes szerepének különös folyamatát. Szigorú térmértani idomok: gömb, kúp s az időt egyhangú közönnyel kopogó metronóm társaságában súlyos szobor áll, a kővé vált, eszményképpé vagy talán már jelképpé lényegült Ember. S egyszerre előtör belőle az emberke, álomszerű gyermeki vággyal, sárkányeregető libegő lidércként. Rend, szigor, hagyomány, törvény és örök emberi vágy széttörni a korlátokat, kiszakadni az anyagból, s szállni, repülni minél magasabbra.

Más változatban veti fel a kérdést a *Terek* című kép. Két mezőre oszlik, egyik oldalán a tanulmányunk elején említett üvegbura alatt álló fura gépszerkezet, amelyet a művész állított össze magának, s egy színes anyagból készült madarat is elhelyezett benne. Ezt a madarat a rajz másik oldalán kivetette végtelen terek gomolygó légtömegébe, ahol boldogan, szabadon szárnyal. S végül egy harmadik absztrakt változat, a *II-es Kompozíció*: ívelő befogóformák és merev, szabályos mértani alakzatok ellentéte. A művész, öntudatlan, ugyanazt alkotta meg teljesen elvont ábrázolásban, amit az *Álom* és a *Terek* című műveiben: a rend és a rendkívüli, a kötött és a kötetlen, a rögzítő konvenció és a szabadító lendület ellentétét.

Nonfigurális kompozíciói inkább a formák és a felületek kiképzésének szépségét, ízlését, az arányok és egyensúlyok adta szerkesztési lehetőségek kipróbálását jelzik. Mintha a művész meg akarna bizonyosodni: vajon megfelel-e számára ez a művészi nyelvezet, s mit képes kifejezni vele.

A kiállításon néhányan a vonalak „sokaságát“ kifogásolták e rajzokon, s nem figyeltek fel arra a klasszikus puritású vonalvezetésre, amely az európai művészetben az ógörög vázafestészettől Botticellin át Ingresig mutat, s innen a töle látszólag oly távoli művészekig, mint Degas, Lautrec

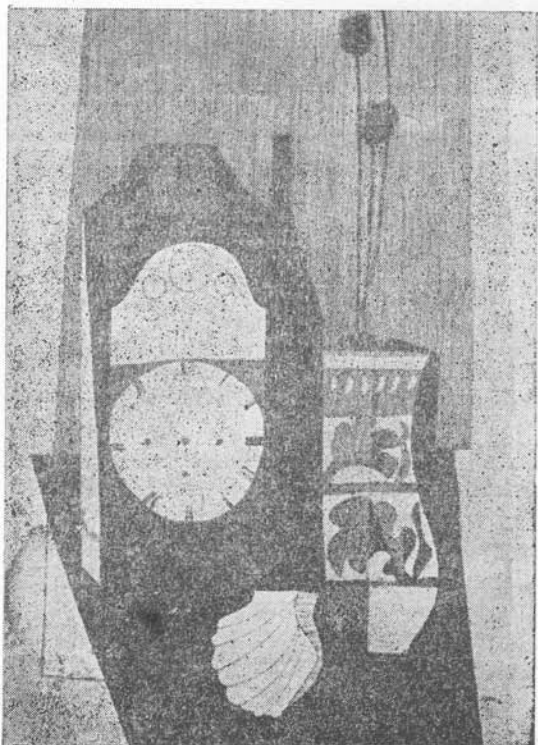
vagy Picasso. „Vonallal mindent ki lehet fejezni, még a párát is” — hirdette Ingres; Cseh Gusztáv a metafora aprólékos tisztaságú szemléltetésére alkalmazza.

Lenyűgöző biztonsággal húzza vonalait. A tárgyakat árnyékoló, testiségüket meghatározó vonalhálók a reneszánsz-kori rézmetszők szabatoságát idézik; párhuzamosan ívelő, légies, szinte zenei csengésű vonalai a rézkarcolók vagy éppen ötvösök művészetét. S innen adódik magától értetődő igényünk, hogy e művek némelyikét a sokszorosító grafika nemes eljárásaival is vizionáljuk.

Ifj. Cseh Gusztáv alkotásain tehát a vonalvezetés fegyelme párosul a képzelet szabad szárnyalásával — lelki életének két gyökértényezőjéből eredően. Életének és művészetének két alappillére ez — függetlenség és fegyelem.

Sokan álltak értetlenül Cseh Gusztáv rajzaival szemben. Művelt, diplomás emberek is. Valamilyen kicsinyes aprólékosággal bogarászták a részletelemeket, minduntalan a tapasztalt valósággal vetették össze műveit, s így áttételeiket, távolabbi jelentésüket nem is érthették. Néhány magyarzó szó után azonban maguk csodálkoztak legjobban: hogy is nem jöttek rá milderre maguktól? Az összefüggések megértése szellemi erőfeszítést, megérzést, intuíciót igényel a nézők részéről. Ettől pedig egyesek teljesen elszoktak, vagy el sem jutottak odáig.

Nem volna hasznos a közönséget a képzőművészet szemléletébe is bevezetni, legalább olyan mértékben, mint az irodalom és a zene megértésébe?!

Cseh Gusztáv:
Csenedélet órákkal